

Varga Réka

A háború elfelejtett hatásai: a kulturális javak és a természeti környezet rombolása

A háború mindenképpen hatalmas pusztítással jár. Ilyenkor a figyelem természetesen az emberi élet védelmére, a személyekben okozott pusztításra irányul elsősorban, és csak másod- vagy harmadsorban a természeti környezetet érintő károokra vagy a kulturális örökséget érintő pusztításra.

Jelen tanulmány a kulturális javak és a természeti környezet fegyveres konfliktusok esetén való védelmének nemzetközi jogi hátterét és a jog szerepét, illetve a jogsértésekre adott humanitárius válaszokkal kapcsolatos fejleményeket, tapasztalatokat tárgyalja.¹

A KULTURÁLIS JAVAK HÁBORÚBAN TÖRTÉNŐ VÉDELME²

Fegyveres összetűzések esetén az a szomorú tapasztalat, hogy a kulturális javak sok esetben kifejezetten támadási célpontokká válnak, hiszen ezzel a szemben álló fél identitását célozzák meg. A kulturális javak szándékos rombolása mögött legtöbbször az a megfontolás húzódik, hogy hosszú távon ártson, ráadásul nem csupán egy egyén vagy egyének az áldozatai, hanem a teljes közösség: ennek a közösségnek a teljes történelmét, identitását célozza. Éppen ezért hatása jóval túlmutat a jelenen, így nagyobb pusztítást tud jelenteni.³

Az ilyen javak rongálása, megsemmisítése ráadásul nem csupán a harcban részt vevőknek, az érintett közösségnek lehet fájdalmas, hanem az egész emberiség számára, hiszen mindannyiunk közös értékeinek részét képezik.

¹ Ezúton köszönöm Wéber Dalma tudományos segédmunkatársnak a tanulmányhoz felhasznált kutatásban történő közreműködését.

² Lásd VARGA 2008; VARGA–DEÁK 2008.

³ PRICE-JONES 2020.

Ezt felismerve fogadták el 1954-ben a kulturális javak fegyveres összeütközés esetén való védelméről szóló hágai egyezményt, amely az akkor már létező nemzetközi humanitárius jogi normákat pontosította és fejlesztette tovább, és ezt felismerve vált végül a kulturális javak szándékos rongálása háborús bűncselekménnyé. A hágai egyezmény, annak szintén 1954-ben elfogadott első jegyzőkönyve⁴ és az 1999-ben elfogadott második jegyzőkönyv⁵ részletes szabályokat fogalmaz meg a hadviselő felek számára a kulturális javak védelmével kapcsolatban.

A nemzetközi humanitárius jog szabályai szerint tilos a polgári lakosságot és a polgári objektumokat támadás célpontjává tenni, mindaddig, amíg a polgári személyek nem vesznek részt a harcokban, vagy az említett objektumokat nem használják katonai célokra. Ebbe a védett körbe természetesen a kulturális javak is beletartoznak, hiszen azok is polgári objektumoknak számítanak. A hágai egyezményt azért fogadták el, hogy a polgári objektumokra vonatkozó szabályokon túl erősítse és kiemelve a kulturális javak védelmét. Ugyan kulturális javak fegyveres összeütközés esetén való védelmére vonatkozó nemzetközi szabályokat már elfogadtak az 1899-es és az 1907-es hágai egyezményben, és léteztek ilyen tárgyú nemzeti szabályok is,⁶ az első olyan nemzetközi egyezmény, amely kifejezetten a kulturális javak fegyveres összeütközés esetén való védelmével foglalkozott, az 1954-es hágai egyezmény volt. Ez a dokumentum válaszként

⁴ A hágai egyezményt és annak első jegyzőkönyvét Magyarországon kihirdette az 1957. évi 14. törvényerejű rendelet a kulturális javak fegyveres összeütközés esetén való védelme tárgyában Hágában, 1954. évi május hó 14. napján kelt nemzetközi egyezmény, valamint az ahhoz csatolt jegyzőkönyv (a kulturális javak háború idején megszállott területről való kivételének tilalma tárgyában) kihirdetéséről.

⁵ Magyarországon kihirdette a 2006. évi XXIX. törvény a kulturális javak fegyveres összeütközés esetén való védelméről szóló 1954. évi Hágai Egyezmény Második Kiegészítő Jegyzőkönyvének kihirdetéséről és a Büntető törvénykönyvről szóló 1978. évi IV. törvény módosításáról.

⁶ Ilyen szabályok például: a kulturális értékek fosztogatása ellentétes a hadviselés szabályaival; a tudományos és művészeti gyűjteményeket, értékes szépművészeti alkotásokat meg kell védeni a harcok idején. A fosztogatás tilalma általánosan elfogadott volt már a 19. század elején is, a később az Egyesült Államok hadserege számára elfogadott úgynevezett Lieber Code (1863) is hasonló szabályokat határozott meg. Lásd CHAMBERLAIN 2004: 8–9.

született főleg a II. világháború alatti tömeges pusztításokra, az UNESCO égisze alatt született, és elfogadása nagy lépést jelentett a kulturális javak védelme terén.

Az egyezmény szabályai a katonai szükségesség és a humanitárius megfontolások közötti egyensúlyra törekednek. Alapelve, hogy a kulturális javak védelme nem csupán annak az országnak az érdeke, amelynek területén a kulturális érték van, hanem a nemzetközi közösség egészéé. Ezért mind nemzeti, mind nemzetközi szabályoknak védeniük kell a kulturális javakat; ennek megfelelően az egyezmény a nemzeti jogalkotások számára is meghatároz mind békeidőben, mind háborús időben teljesítendő feladatokat a kulturális javak fegyveres konfliktus idején való megóvása érdekében. Az egyezmény szabályai alkalmazandók mind nemzetközi, mind nem nemzetközi fegyveres konfliktus esetén. Annak érdekében, hogy szabályai hatékonyak és végrehajthatók legyenek, megelőző intézkedések szükségesek, amelyeket békeidőben kell meghozni. Az első jegyzőkönyv, amelyet az egyezménnyel egy időben fogadtak el, az elhurcolt javak visszaszolgáltatásával foglalkozik.

A 90-es években, részben a volt Jugoszlávia területén dúló konfliktus keserű tapasztalatai miatt, megkérdőjeleződött az egyezmény hatékonysága, és szükségessé vált felülvizsgálata. A felülvizsgálatot Patrick Boylan készítette el 1993-ban,⁷ és fő megfigyelése az volt, hogy az egyezmény hatékonysága nem a szabályok milyenségén múlik, hanem azon, hogy az államok nem alkalmazzák azokat. A felülvizsgálat maga nem tartalmazott konkrét szabályjavaslatokat, hanem olyan intézkedések meghozatalát javasolta, amelyek előmozdítják az egyezmény betartását.

Az egyezmény második jegyzőkönyvét 1999-ben fogadták el, a Boylan-felülvizsgálat javaslatait szem előtt tartva. Fő jelentősége, hogy nagymértékben növeli az olyan szabályok számát, amelyek kifejezetten a rendelkezések betartását segítik elő. A második jegyzőkönyv továbbá pontosítja az egyezmény egyes fogalmait és szabályait, például a kényszerítő katonai szükségességre hivatkozva az egyes javak védelmének megszüntét szigorúbban és pontosabban határozza

⁷ A felülvizsgálatot Patrick Boylan a holland kormány és az UNESCO felkérésére készítette. BOYLAN 1993.

meg; létrehozza a kiemelt védelem kategóriáját; részletesen határoz meg elővigyázatossági és megelőző intézkedéseket és egyéni büntetőjogi felelősségre vonásra kötelezi a részes államokat.

Az egyezmény és a második jegyzőkönyv a kulturális javak többféle védelmi szintjét hozza létre, az adott kulturális javak jelentősége szerint. Ilyen védelmi szint az *általános* védelem, a *különös* védelem és a második jegyzőkönyv által létrehozott *kiemelt* védelem. Függetlenül a védelmi szinttől, fő szabály, hogy kulturális javakat tilos megtámadni, illetve katonai célra használni, illetve lépéseket kell tenni a kulturális javak védelme érdekében. A védelmi szintek között lényegében abban van különbség, hogy melyek azok a körülmények, amelyekre hivatkozva ez a védettség – adott esetben és időben – megszűnhet.

Az egyezmény értelmezésében *általános* védelem alatt álló kulturális érték minden olyan ingó vagy ingatlan tárgy, amely az emberiség számára kiemelkedő kulturális örökségnek tekintendő, olyan épületek, amelyek rendeltetésszerűen kulturális ingó javak tárolására vagy kiállítására szolgálnak, illetve olyan központok, amelyek nagy számban kulturális javakat foglalnak magukba. Az ilyen kulturális javakat fegyveres konfliktus esetén védeni kell, azaz nem szabad olyan célra használni, amely kiteheti azokat rombolásnak vagy megsemmisítésnek, és nem szabad támadni. A védelem alól csak a *kényszerítő*⁸ katonai szükségesség lehet kivétel. Minden olyan kulturális érték, amely megfelel a fenti definíciónak, általános védelem alatt áll.

Az egyezmény létrehozza a *különleges védelem* rendszerét azon óvóhelyek, központok és ingatlan javak számára, amelyek megfelelő távolságban vannak minden olyan objektumtól, amely katonai célpont lehet, és amelyet nem használnak katonai célra. A különleges védelmet az adott javak a „különleges védelem alatt álló kulturális javak nemzetközi jegyzékébe” való felvételükkel nyerik el; az ilyen javakat tilos támadni és katonai célra használni. A különleges védelem annyiban erősebb az általános védelemnél, hogy a különleges védelem alatt

⁸ A hágai egyezmény hivatalos magyar szövege „elháríthatatlannak” fordítja az *imperative* kifejezést, a második jegyzőkönyv hivatalos fordítása pedig ugyanezt az angol szót „elkerülhetetlennek”, ezen fordítások közül azonban véleményem szerint egyik sem teljesen tükrözi az angol szó jelentését.

álló kulturális javak mentességét csak az *elkerülhetetlen* katonai szükségesség kivételes esetében lehet feloldani, és csak addig, amíg ez a szükségesség fennáll.

A különleges védelem kategóriája nem bizonyult hatékonynak több okból sem. Egyrészt a „megfelelő távolság” nehezen meghatározható definíció és nehezen teljesíthető követelmény: a legtöbb nagyvárosban fontos műemléki épületek és stratégiai fontosságú objektumok, amelyek könnyen katonai célponttá válhatnak (például vonatpályaudvar, híd), egymás közelében helyezkednek el. Másfelől a nemzetközi jegyzékbe való felvétel bonyolult procedúra, amely sokszor politikai vitává nőtt, és emiatt jelenleg összesen 14 helyszínt tart számon a jegyzék.⁹

Éppen a különleges védelem sikertelensége okán a második jegyzőkönyv létrehoz egy harmadik kategóriát: a *kiemelt* védelmet. Kiemelt védelemben azon kulturális javak részesülhetnek, amelyek az emberiség számára kiemelkedő jelentőségűek, amelyek a nemzeti jogszabályok által megfelelő védelemben részesülnek, amelyeket nem használnak katonai célokra vagy katonai területek megvédésére, továbbá a kulturális javak felett felügyeletet gyakorló fél nyilatkozatot tett, amelyben megerősíti, hogy nem kerül sor ilyen célú felhasználásra. A kiemelt védelem a *kiemelt védelem alatt álló kulturális javak jegyzékébe* való felvétellel jön létre. A kiemelt védelem alatt álló érték csak akkor veszíti el védettségét, ha és amíg az objektum, használatából adódóan, katonai célponttá vált, és a támadás az egyetlen alkalmas mód arra, hogy az objektum katonai célra való használatának véget lehessen vetni, továbbá a támadás eszközeinek és módszereinek kiválasztása során minden észszerű óvintézkedést meghoztak a fenti felhasználás megszüntetésére, valamint a kulturális javak megrongálódásának elkerülésére vagy mindenestre a lehető legkisebbre csökkentésére.

A különbség az általános és a kiemelt védelem között tehát nem a *támadó* oldalán jelentkezik, hiszen egyik esetben sem szabad lerombolni, eltulajdonítani vagy megsemmisíteni az objektumot. A különbség a kulturális javakat *használó* oldalán jelentkezik: általános védelem alá eső értékek esetében kényszerítő katonai szükségesség esetén van a használonak joga, hogy katonai célra használja

⁹ Hollandiában 3 helyszín, Mexikóban 9 helyszín, Németországban 1 helyszín. UNESCO 2023.

a kulturális értéket, kiemelt védelem esetén azonban semmilyen körülmények közt nem szabad a kulturális javakat katonai célra használni.¹⁰

A kulturális örökséget képező létesítményeket alul hegyesedő, haránt változó élénk kék és fehér mezőkre osztott pajzzsal látják el. Kék pajzsból is kétféle van: az egyszerű kék pajzs az általános védelmi kategóriába tartozó kulturális javakat jelöli, míg a hármas kék pajzs a különleges védelem alatt álló objektumokat. A védelem maga azonban nem a kék pajzs feltüntetésétől függ, hiszen a védelem magát a kulturális örökséget illeti, nem önmagában az emblémát. Ennek következtében, amennyiben a támadó fél tud arról, hogy a megtámadni kívánt objektum kulturális örökséget képez, ugyanúgy fennállnak a szabályok, ha nem is jelölték kék pajzzsal az objektumot.¹¹

A második jegyzőkönyv pontosítja az egyezmény bizonyos szabályait, így az egyezményben foglalt „kényszerítő katonai szükségesség” fogalmát is, amely általános védelem alatt álló kulturális javak esetében kivétel lehet a használati és támadási tilalom alól. A második jegyzőkönyv szerint a kényszerítő katonai szükségességre hivatkozva csak akkor szűnik meg az adott kulturális érték védelme (akár a támadó, akár a védő oldaláról), *ha és amíg* nincs más lehetőség, hogy hasonló katonai előnyt lehessen elérni a kulturális érték használata nélkül. Ha ilyen támadás válik szükségessé, a helyzet körülményeitől függően hatékony előzetes figyelmeztetést kell adni a támadásról.

A második jegyzőkönyv annyiban is előremutatóbb, hogy az egyezmény egyéni büntetőjogi felelősségre vonatkozó szabályait pontosítja. A második jegyzőkönyv szerint a legsúlyosabb jogsértéseket a nemzeti büntető törvényekbe kell foglalni, és az elkövetők feletti joghatóságot a részes államoknak biztosítaniuk kell, vagy lehetővé kell tenni ezen személyek más országoknak eljárás céljából való átadását (*aut dedere aut judicare*).

A Nemzetközi Büntetőbíróság (a továbbiakban: ICC) Római Statútuma is tartalmaz előírásokat az egyén nemzetközi büntetőjogi felelősségét illetően. A Statútum mind nemzetközi, mind nem nemzetközi konfliktusok esetében

¹⁰ HENCKAERTS 2002.

¹¹ Az 1954-es hágai egyezmény 10. és 16–17. cikke és az 1999-es második kiegészítő jegyzőkönyv 10. cikke.

ugyanúgy rendelkezik, és súlyos jogsértésnek minősíti a „[t]ámadások szándékos indítás[át] vallási, oktatási, művészeti, tudományos, vagy jótékony célú épületek, történelmi műemlékek, kórházak vagy olyan helyek ellen, ahol a betegeket és sebesülteket gyűjtik össze, feltéve, hogy azok nem katonai célpontok”.¹²

A fentiekből kitűnően tehát meglehetősen sok nemzetközi szabály igyekszik a kulturális javak védelmét körbebástyázni. Azonban a gyakorlat azt mutatja, hogy kirívó esetekkel találkozhattunk, amikor a kulturális javak rombolása kifejezett cél volt a háború folyamán. Olyan örökségek esetei áldozatul, mint például a bámijáni Buddha-szobrok Irakban, a szíriai Tadmur városának közvetlen közelében elterülő Palmüra ókori maradványai vagy a moszuli múzeum gyűjteménye.¹³ Az Irakban, Afganisztánban, Szíriában dúló konfliktusok, a volt Jugoszlávia területén folyt konfliktusok vagy legutóbb az Oroszország agressziója következtében Ukrajnában folyó háború azt mutatja, hogy mit sem érnek a szabályok, ha kifejezett cél az, hogy kulturális javakat romboljanak. Ezek motivációi és ebből következőleg a kulturális javak megőrzésére tett lépések nagyon különbözők, függően a konfliktus jellegétől, a konfliktusban a vallási vagy etnikai elem jelenlététől, az adott ország infrastrukturális adottságaitól és sok egyéb tényezőtől. Külön említést érdemel, hogy a kulturális javak rombolása nem csupán a helyi közösséget érinti, hanem az emberiség közös kulturális örökségét. Természetüknél fogva ezek a károk nem helyrehozhatók, legfeljebb rekonstruálhatók, ám az eredeti objektum végleg eltűnik.

A TERMÉSZETI KÖRNYEZET VÉDELME FEGYVERES ÖSSZEÜTKÖZÉSEK ESETÉN

A természeti környezetben való károk okozása fegyveres konfliktus esetén sokszor szinte elkerülhetetlen. A nemzetközi humanitárius jog annak védelméről is rendelkezik bizonyos mértékben, de a kulturális javak megóvásához képest kevésbé kiterjedt és részletes a joganyag. A szerződések tekintetében alapvető

¹² Római Statútum, 8. cikk 2. bekezdés (b)(ix) pontja és 8. cikk 2. bekezdés (e)(iv) pontja.

¹³ WINCHESTER 2022.

fontosságú a négy 1949-es genfi egyezmény 1977-es I. kiegészítő jegyzőkönyve, illetőleg *A környezetmódosító eljárások katonai vagy bármely más ellenséges szándékú alkalmazásának eltiltásáról szóló egyezmény* (a továbbiakban: ENMOD),¹⁴ amelyet az ENSZ Közgyűlésének égisze alatt fogadtak el 1976-ban.

Az I. kiegészítő jegyzőkönyv 55. cikke tartalmaz alapvető rendelkezést a természeti környezet védelméről, kimondja, hogy:

„Gondoskodni kell a természeti környezetnek magyarányú, hosszan tartó és súlyos károsodástól való megvédéséről. E védelem körébe tartozik az olyan hadviselési módok és eszközök alkalmazásának tilalma, amelyek célzatosan, vagy valószínűen ilyen károkat okoznak a természeti környezetben, és ezzel veszélyeztetik a lakosság egészségét, vagy életbenmaradását. Tilos a természeti környezet ellen megtorló támadást intézni.”¹⁵

Részben a természeti környezetet védi az I. kiegészítő jegyzőkönyv következő cikke is. Az 56. cikk tiltja a veszélyes erőket tartalmazó létesítmények támadását, még akkor is, ha ezek katonai célt szolgálnak, és megtámadásuk veszélyes erőket szabadíthat fel, és ennek következtében súlyos veszteségeket okozhat a polgári lakosság körében. A rendelkezés a védő oldaláról is jelentkezik, bár nem tilalomként, hanem eggyel puhább formában: a felek *törekednek* arra, hogy ilyen létesítmények közelében ne helyezzenek el katonai célpontokat. Ez alól kivétel a létesítmény védelmére kialakított berendezések létesítése, amelyeket azonban csak defenzív célra lehet használni.

Bár a rendelkezés a polgári lakosság védelmét tűzi ki célul, ezen szabályok betartása, nem mellékes módon, a természeti környezetet (is) védi. Végso soron ugyanis a természeti környezet megóvása a polgári lakosság érdekeit szolgálja. Jó példa erre a kelet-ukrajnai zaporizzsjai erőmű megtámadása: elsősorban természetesen az erőmű közvetlen közelében élő és messzebb élő lakosság

¹⁴ Magyarországon kihirdette az 1978. évi 29. törvényerejű rendelet a környezetmódosító eljárások katonai vagy bármely más ellenséges szándékú alkalmazásának eltiltásáról szóló, az Egyesült Nemzetek Szervezete Közgyűlésének XXXI. ülészakán, az 1976. évi december hó 10. napján elfogadott egyezmény kihirdetéséről.

¹⁵ 1977-es első kiegészítő jegyzőkönyv 55. cikk.

védelve, egészsége a tét, másodsorban azonban nem elhanyagolható az sem, hogy egy atomerőmű esetleges megsérülése milyen hatalmas és visszafordíthatatlan károkat okoz a természeti környezetben is.

A veszélyes erőket tartalmazó létesítmények jelölése az egy tengelyen fekvő három élénk narancssárga színű körből álló különleges jellel történik. Ebben az esetben is igaz, hogy a jogi védelem nem magát a jelet illeti, hanem a létesítményt: a jelölés csupán az azonosítást könnyíti meg, ám annak hiánya a védelem szintjét nem csökkenti.

A természeti környezet megóvását tűzte ki célul az 1976-ban elfogadott ENMOD is. A környezetmódosító eljárások katonai vagy bármely más ellenséges szándékú alkalmazásának eltiltásáról szóló egyezményt éppen a természeti környezet védelme érdekében fogadták el. Legfőbb szabálya szerint minden állam tartózkodni fog az olyan környezetmódosító eljárások katonai vagy bármely más ellenséges szándékú alkalmazásától, amelyeknek mint pusztító, kárt vagy sérelmet okozó eszközöknek bármely más részes államra széles körű, hosszan tartó súlyos hatásuk van. A „környezetmódosító eljárások” meghatározás minden olyan eljárásra vonatkozik, amely – a természeti folyamatokba való tudatos beavatkozás révén – megváltoztatja a Föld vagy a világűr dinamikáját, összetételét vagy szerkezetét, beleértve a Föld élővilágát, szilárd kérgét, vízkörét és légkörét.¹⁶ Az egyezmény végrehajtása érdekében az egyezmény Szakértői Tanácskozó Bizottságot (a továbbiakban: Bizottság) hoz létre, amely ténymegállapításokat tesz, és szakvéleményt ad a részes államok által elé utalt kérdésekben. A Bizottság *ad hoc* jelleggel ülésezik, amennyiben az egyezmény bármely részes állama azt kéri. A Bizottságnak kötelessége ténymegállapításokat tenni és szakértői véleményt nyújtani minden olyan kérdésben, amelyet az egyezmény V. cikkének 1. bekezdése szerint a Bizottság összehívását kérelmező részes állam felvetett.¹⁷

Az egyezmény többek között az időjárás módosítását, az időjárás-hadviselést tiltja. Ilyen állítólagos próbálkozás történt az Egyesült Államok részéről, amikor Kuba cukornádatermését kísérelte meg kiszárítani az úgynevezett

¹⁶ ENMOD: I. és II. cikk.

¹⁷ ENMOD: melléklet.

felhőmagvasítás vagy felhőetetés eljárásával, amelynek során a felhőkből azelőtt esett az eső, mielőtt elérték volna Kubát. Pár évvel korábban Délkelet-Ázsiában hasonló eljárással kísérelt meg fokozott esőzéssel sarat generálni ellenséges területen, katonai előnyök szerzése végett.¹⁸ Az egyezményt a fegyverzet-korlátozási rendszerben hozták létre, az 1970-es években alapvetően az USA és a Szovjetunió tárgyalásai nyomán. Az egyezmény 1978. október 5-én lépett hatályba, és jelenleg 78 részes felet számol.¹⁹ Nem elhanyagolható szempont, hogy a szerződő felek felelősek a világ szén-dioxid-kibocsátásának 83%-ért az egyezmény hatálybalépése óta.²⁰

A kialakult szokásjog is erősíti a természeti környezet védelmét. A nemzetközi humanitárius jog kétféle csoportba sorolja az objektumokat fegyveres konfliktus idején: katonai vagy polgári jellegűek. Míg a katonai objektumok esetében támadható célpontokról beszélünk, a polgári javak esetében nem. A polgári javak védelemre jogosultak, hacsak azokat nem használják katonai célokra, és/vagy – ahogy a kulturális javak esetében is említettük – nem írja felül a védelmet a kényszerítő vagy elkerülhetetlen katonai szükségesség. Nincs „szürke zóna”, amelyben a természeti környezet egy része sem katonai célpont, sem polgári objektum ne lenne.²¹ Polgári jellege révén a természeti környezetet védik a nemzetközi humanitárius jog általános szabályai. A humanitárius jog négy alapelvénél latba kell vetni a környezetvédelmi szempontokat is a katonai célpontok, a fegyvernemek és a harcviselési módok megválasztásánál.²² A négy alapelv természetes környezetre is kiterjedő vonatkozásait a Vöröskereszt Nemzetközi Bizottsága (a továbbiakban: ICRC) által készített nemzetközi humanitárius szokásjogról szóló tanulmány szabályokról összeállított részének 14. fejezete is rögzíti. A 43., a 44. és a 45. szabály értelmében tilos a természetet támadni vagy elpusztítani, kivéve ha az katonai célpontnak minősül, vagy

¹⁸ Ex-Researcher Says US Seeded Clouds Over Cuba 1976.

¹⁹ *Convention on the Prohibition of Military or Any Other Hostile Use of Environmental Modification Techniques (ENMOD)*.

²⁰ COLGAN–COLGAN 2023.

²¹ GIESEKEN–MURPHY 2023: 1186.

²² BÉRES 2022: 37–39.

a feltétlen katonai szükségesség megköveteli. Emellett tilalmazott minden olyan harci tevékenység, amely a környezetre aránytalanul nagy károkat okozna a várható katonai előnyhöz képest. A hadműveletek során meg kell tenni minden óvintézkedést a természetes környezetben okozott véletlen károk elkerülésére vagy minimalizálására, még akkor is, ha tudományosan egyelőre nem bizonyíthatók azok esetleges jövőbeli hatásai. Végezetül tilos olyan hadviselési módok és eszközök alkalmazása, amelyek nagyarányú, hosszan tartó és súlyos környezeti károkat okoznának, illetőleg a természetes környezetet sem lehet fegyverként használni.²³

A természeti környezet védelmét szolgálják, bár elsősorban nem erre a célra születtek, a biológiai²⁴ és a kémiai fegyverek²⁵ betiltásáról szóló egyezmények, illetve az ebben a körben kialakult szokásjogi szabályok²⁶ is. A vonatkozó nemzetközi egyezmények és a kapcsolódó szokásjog is egyértelműen hangsúlyozza a biológiai és vegyi fegyverek használatának tilalmát, nemzetközi és nem nemzetközi fegyveres konfliktusokban egyaránt. Az 1971-es biológiai és toxin-fegyverekről szóló egyezmény (a továbbiakban: BWC)²⁷ a használaton kívül tiltja azok fejlesztését, gyártását, tárolását, megszerzését, szállítását és tartását, illetőleg előírja az ilyen fegyverek megsemmisítését. Az 1975-ben hatályba lépett egyezmény az első olyan többoldalú megállapodás, amely egy fegyverkategória teljes betiltását célozza. A BWC-nek nincs hivatalos ellenőrzési rendszere, amellyel nyomon követhető rendelkezéseinek tényleges betartása. Az egyezmény felülvizsgálati konferenciáinak alkalmával különböző bizalomépítési

²³ HENCKAERTS–DOSWALD-BECK 2005.

²⁴ *Convention on the Prohibition of the Development, Production and Stockpiling of Bacteriological (Biological) and Toxin Weapons and on their Destruction, 1975 (BWC vagy BTWC).*

²⁵ *Convention on the Prohibition of the Development, Production, Stockpiling and Use of Chemical Weapons and on their Destruction, 1993 (CWC).*

²⁶ Customary IHL–Rule 73. Biological Weapons [é. n.]; Customary IHL–Rule 74. Chemical Weapons [é. n.]. Az ICRC szokásjogi szabálygyűjteménye önmagában nem alkalmas a fennálló szokásjog meglétének bizonyítására!

²⁷ 1975. évi 11. törvényerejű rendelet a bakteriológiai (biológiai) és toxin-fegyverek kifejlesztésének, előállításának és tárolásának megtiltásáról és e fegyverek megsemmisítéséről szóló, az Egyesült Nemzetek Szervezete XXVI. ülészakán, 1971. december 10-én elfogadott egyezmény kihirdetéséről.

intézkedéseket határoznak meg. Ezek közé tartozik a szükségesnek ítélt hazai végrehajtási intézkedések bevezetése, a részes felek közötti konzultáció és együttműködés, illetőleg a panaszok benyújtása az ENSZ Biztonsági Tanácsához.²⁸

Ehhez hasonlóan a vegyi fegyverek betiltásáról szóló 1993-as egyezmény²⁹ (a továbbiakban: CWC) egyaránt tiltja ezeknek a fegyvereknek és az azok előállításához szükséges anyagoknak a használatát, kifejlesztését, gyártását, felhalmozását vagy átruházását, és kötelezi a tagállamokat a fegyverek és az azokat gyártó létesítményeik megsemmisítésére. A BWC-vel ellentétben a CWC rendelkezéseinek betartását a Vegyifegyver-tilalmi Szervezet (a továbbiakban: OPCW) ellenőrzi.³⁰

Ebben a körben külön említést érdemelnek a nukleáris fegyverek: ezek általános betiltását egy egyelőre kevés részes állammal bíró egyezmény tartalmazza,³¹ a nukleáris fegyverek használatának teljes betiltására nincs általánosan elfogadott szokásjogi szabály. Az ilyen fegyverek használatának korlátozását számos egyezmény³² tartalmazza. Habár a nukleáris fegyverek használatának korlátozását vagy tiltását magukban foglaló megállapodások, egyezmények elsődleges célja szintűgy az emberi élet védelme, ezen fegyverek természetre gyakorolt hatását nem lehet eléggé hangsúlyozni. Megjegyzendő, hogy a természeti környezet védelmére vonatkozó szabályok szokásjogi minőségének elismerését illetően van némi idegenkedés a nemzetközi közösség tagjainak

²⁸ *Convention on the Prohibition of the Development, Production and Stockpiling of Bacteriological (Biological) and Toxin Weapons (BWC vagy BTWC).*

²⁹ 1997. évi CIV. törvény a vegyifegyverek kifejlesztésének, gyártásának, felhalmozásának és használatának tilalmáról, valamint megsemmisítéséről szóló, Párizsban, 1993. január 13-án aláírt egyezmény kihirdetéséről.

³⁰ A Vegyifegyver Tilalmi Egyezmény végrehajtása.

³¹ *The Treaty on the Prohibition of Nuclear Weapons, 2017 (TPNW).* Az egyezmény 2021-ben lépett hatályba, és jelenleg 73 részes felet számol.

³² Részleges atomcsendegyezmény (*Treaty Banning Nuclear Weapon Tests in the Atmosphere, in Outer Space and Under Water, 1963 [Limited Test Ban Treaty vagy LTBT]*); lásd még: atomsorompó-egyezmény (*Treaty on the Nonproliferation of Nuclear Weapons, 1968 [Nuclear Nonproliferation Treaty vagy NPT]*); lásd még: teljes körű atomcsend-egyezmény (*Comprehensive Nuclear Test-Ban Treaty, 1996 [CTBT]*); lásd még: atomfegyvermentes övezeteket kijelölő egyezmények!

részéről. Ennek az egyik oka, hogy részükről félő, hogy az átfogóbb, részletesebb szabályozás, amely a természeti környezet védelmét szolgálja, eljuthat akár a nukleáris fegyverek tényleges, teljes betiltásáig.³³

Végezetül megemlítendő az egyén nemzetközi büntetőjogi felelőssége szempontjából az ICC Római Statútumának rendelkezése a természeti környezet védelméről. A Statútum háborús bűnökről rendelkező 8. cikk 2. bekezdése *(b)(iv)* pontjának értelmében nemzetközi konfliktus esetén súlyos jogsértésnek számít minden olyan cselekmény, amely „[a] természeti környezetben olyan nagy kiterjedésű, hosszantartó és súlyos károsodást okozhat, amely összességében nyilvánvalóan túlzott mértékű a várható tényleges és közvetlen katonai előnyökhöz képest”.³⁴ Ez a rendelkezés sokban épül az 1977-es I. kiegészítő jegyzőkönyv 55. cikkére, viszont tovább szigorítja azt. Mindkét pont igen magas és nehezen meghatározható határt szab a büntetendő cselekményeknek a nagy kiterjedésű/nagyarányú, hosszan tartó és súlyos károsodás okozásának kritériumával. A Statútum vonatkozó része azonban ezt megtoldja azzal, hogy mindennek olyan túlzott mértéket is kell öltenie, amely már felülírja az adott cselekmény várható tényleges és közvetlen katonai előnyeit. Ezek mentén a felelősségre vonás meglehetősen nehéz lehet. Mindezt tovább nehezíti, hogy a Statútum csak nemzetközi konfliktusokra vonatkozóan állapít meg ilyen bűncselekményeket, nem nemzetközi konfliktus esetében nem tartalmaz előírásokat.³⁵

A KULTURÁLIS ÖRÖKSÉG VÉDELME ÉS A TERMÉSZETI KÖRNYEZET VÉDELME – VAN ÖSSZEFÜGGÉS?

A természeti környezet védelme az 1977-es I. kiegészítő jegyzőkönyvben ugyanúgy említést kap, mint a kulturális örökség védelme. A két védendő érték között különbségek és hasonlóságok is vannak. A pusztítás egyik esetben sem

³³ SASSÒLI 2019: 571.

³⁴ Római Statútum: 8. cikk 2. bekezdés *(b)(iv)* pont.

³⁵ FREELAND [é. n.].

csupán az adott közösség számára jelent kárt, hanem a szélesebb társadalom, sőt, az emberiség számára is.

A kulturális örökség pótolhatatlan és az emberi civilizáció számára saját múltjának őrzése szempontjából fontos. Kevésbé ismert például, hogy a World Trade Center (a továbbiakban: WTC) elleni terrortámadás az iszonyatos emberáldozaton kívül a kulturális javakban is nagy pusztítást végzett. A WTC-ben megannyi galéria működött, amelyek gyűjteménye szintén elpusztult a 9/11-es merényletben. Semmivé lett közel egymillió művészeti alkotás és régészeti lelet, amelyeknek a WTC adott otthont, így például az Alsó Manhattanben található Afrikai Temetkezési Terület feltárása során megőrzött emlékekből is számos odaveszett.³⁶

A természeti környezet védelme szintén a teljes közösség érdeke, hiszen a természeti környezet fenntartása a jövő generációk miatt is fontos, ráadásul hatása nem csak helyben érezhető. Különbséget leginkább a támadás esetleges indokában, motivációjában lehet felfedezni. Míg a kulturális örökség szándékos és célzott támadása sokszor a támadott személyek (vallási, nemzetiségi, törzsi stb.) csoportjának identitása ellen értelmezhető, a természeti környezet elleni támadás sokszor nem célzott, inkább csak semmibe veszi a természeti környezetet, amennyiben viszont célzott, akkor a megtámadott lakosság életfeltételeinek, erőforrásainak nehezítése, ellehetetlenítése a cél, és nagyon súlyos következményekkel járhat. Maga az ENMOD is a vietnámi háború során alkalmazott, környezetre káros katonai tevékenységek által kiváltott nemzetközi felháborodásra adott válasz. Vietnámban ugyanis az Egyesült Államok olyan kémiai anyagot vetett be (*Agent Orange*), amely kifejezetten az ellenség által fedezékként és ellátmányként használt növényzet elpusztítására szolgált. Ugyanekkor amerikai részről kísérletek történtek arra is, hogy módosítsák a természetes környezetet, és árvizeket idézzenek elő a vietnámi erők által használt létfontosságú ellátási útvonalak mentén. Hasonlóan megemlíthető a későbbi Öbölháborúban az olajmezők felgyújtása, amely Kuvait erőforrásainak csonkítását szolgálta.³⁷ Mindezen esetben igaz ugyanakkor,

³⁶ Art and Artists at the World Trade Center [é. n.].

³⁷ FREELAND [é. n.].

hogy a pillanatnyi, vélt katonai előny semmilyen módon nem áll arányban a széles körű pusztítással, annak hosszú távú hatásaival és vissza nem fordítható jellegével, ezért érdemelt védelmet mindkét érték – a kulturális örökség és a természeti környezet – már az aránylag korai szabályozásban is. A szabályozás kapcsán különbség talán annyiban tehető, hogy a kulturális örökség védelme esetén a jegyzőkönyvek nyomán a védett értékek különböző fokozatait állapítja meg, és komplex rendszert alakít ki a listák megállapítására, ilyen a természeti környezet védelménél nem jelenik meg.

NEMZETKÖZI SZERVEZETEK ÉS HUMANITÁRIUS SZERVEZETEK TEVÉKENYSÉGEI A KULTURÁLIS ÖRÖKSÉG ÉS A TERMÉSZETI KÖRNYEZET VÉDELME ÉRDEKÉBEN

A humanitárius szervezetek hagyományosan prioritásokat állítanak fel, és elsősorban az emberi élet védelmére és az áldozatok legsürgősebb igényeire koncentrálnak. Ugyanakkor kimutatható, hogy a kulturális örökség rombolása hosszan tartó pszichikai hatással jár, az érintett társadalmat elszakítja gyökereitől. Emiatt több szervezet is felhívta a figyelmet, hogy a kulturális örökség védelme önálló humanitárius célkitűzés kellene hogy legyen.³⁸ Ennek során fel kell ismerni az érintett lakosság ilyen irányú igényeit. Általában a humanitárius szervezetek az általános humanitárius tevékenységek és célok között, azok egyik elemeként tartják számon a kulturális örökség védelmét. Ugyanakkor, különösen olyan kontextusokban, ahol a kulturális örökség módszeresen támadásnak van kitéve, felmerült az igény, hogy a kulturális örökség védelmét önálló célként határozzák meg. Ebbe az irányba mutat annak az összefüggésnek a felismerése is, hogy az alapvető humanitárius tevékenységek (egészség, élelem) szoros kapcsolatban állhatnak a kulturális örökséggel, például ha a kulturális turizmus jelentős az adott régióban, és így a megélhetést biztosítja.³⁹ Ezek a példák azt illusztrálják, hogy a humanitárius szervezeteknek a kulturális

³⁸ PRICE-JONES 2020.

³⁹ PRICE-JONES 2020.

örökség védelmének aspektusát is számba kell venniük, akár járulékosan, az alappillérekkel együtt, akár külön humanitárius célkitűzésként.

A kulturális javak esetében elsődleges szerepe van az 1954-es hágai egyezmény 1999-es második kiegészítő jegyzőkönyve által felállított Kulturális Javak Fegyveres Összeütközés Esetén Való Védelmével Foglalkozó Bizottságnak (a továbbiakban: Bizottság).⁴⁰ Feladatai szoros összefüggésben vannak az egyezmény és a kiegészítő jegyzőkönyv előírásaival és céljaival, így elsősorban a kulturális örökség védelmét igyekszik biztosítani fegyveres konfliktusok alatt. Ebbe beletartozik a jegyzőkönyv végrehajtását elősegítő irányelvek kidolgozása és azok folyamatos monitorozása, a kiemelt védelemre jogosult javak esetében a védelem engedélyezése, annak feloldása vagy megszüntetése, illetőleg a kiemelt védelem alatt álló kulturális javak listájának frissítése. Emellett fogadja, és elbírálja a nemzetközi segítségnyújtási kérelmeket a kulturális javak helyreállítását illetően. Ebben munkáját kiegészíti a kulturális javak fegyveres összeütközés esetén való védelmére létrehozott alap (a továbbiakban: Alap), amelyet kifejezetten a segítségnyújtási intézkedések finanszírozása érdekében jelöltek ki.⁴¹ Az Alap nyújtott például sürgősségi pénzügyi támogatást Malinak 2012 decemberében az országot felforgató polgárháborús helyzetben.⁴²

A Bizottságezenkívül szorosan együttműködik nemzetközi és nemzeti szervezetekkel, például a kulturális javak védelme terén a másik nélkülözhetetlen szereplővel, az UNESCO-val. Az UNESCO békeidőben segíti az államokat a kulturális javak védelmének előkészítésében, fegyveres konfliktus idején pedig technikai segítséget nyújt a védelem hatékony megszervezéséhez. Ezen feladataival összefüggésben az államoknak javaslatokat tehet saját kezdeményezésre.⁴³

Az UNESCO és a Vöröskereszt Nemzetközi Bizottsága (*International Committee of the Red Cross* [a továbbiakban: ICRC]) 2016-ban nyilatkozatot

⁴⁰ Az ICRC a Bizottságban tanácsadói státusszal rendelkezik.

⁴¹ Az 1954. évi hágai egyezmény második kiegészítő jegyzőkönyve: 24., 27. és 29. cikk; lásd még O'KEEFE: 72–73.

⁴² Report on the Use of Financial Assistance Granted to Mali from the Fund for the Protection of Cultural Property in the Event of Armed Conflict 2013.

⁴³ O'KEEFE: 71–72.

tett együttműködésükről (a továbbiakban: MoU). Az MoU-ban foglaltak szerint az ICRC különleges szerepet tölt be fegyveres konfliktus esetében a kulturális javak védelmének szempontjából. Segítséget nyújthat a közvetlen veszélyben lévő kulturális javak mentésében, amennyiben az ilyen segítségnyújtásra az UNESCO vagy a konfliktusban részt vevő felek egyike felkérte, és ebbe minden érintett beleegyezett. Ebben az esetben a helyi hatóságokkal szoros együttműködésben jár el.⁴⁴

Mindemellett fontos szerepet tölt be a Blue Shield International, a „kulturális elsősegélynyújtó”, amely a kulturális örökség védelmére összpontosít fegyveres konfliktusok, valamint természeti vagy ember okozta katasztrófák idején. A nemzetközi humanitárius jog keretében működik, különös tekintettel az 1954-es hágai egyezményre. A szervezet célja a kézzelfogható és szellemi kulturális, valamint természeti örökség megóvása, a jogi keretek előmozdítása és a kulturális értékek fontosságának tudatosítása válsághelyzetekben. Ennek érdekében szorosan együttműködik nemzeti kormányokkal, valamint olyan szervezetekkel, mint a NATO vagy az UNESCO.⁴⁵

A természeti környezet esetében a nemzetközi közösség egyre eltökéltebb lépéseket tett az elmúlt évtizedben. A fokozott tetterekészség egyik oka a klímaváltozás és annak eddig mutatkozó óriási, hosszú távú negatív hatásai. Ehhez hozzátevé a fegyveres konfliktusok során okozott károkat a következmények beláthatatlanok. A természeti környezet az emberi élet fennmaradásának feltétlenül szükséges tényezője, illetőleg annak állapota nagyban kihatással van a lakosság túlélésére, jólétére, egészségére. Mindezt latba vetve tehát logikus és nélkülözhetetlen, hogy a természeti környezet is fokozott védelemben részesüljön, ugyanis ez az emberi élet védelmének hosszabb távon része.

1994-ben az Öbölháború okozta óriási természeti pusztításokat követően az ENSZ Közgyűlésének felkérésére az ICRC összeállított olyan irányelveket, amelyek fegyveres konfliktusok idején a természeti környezet védelmét szolgálják. Ezeknek az irányelveknek az elsődleges célja az volt, hogy hivatkozási alapul szolgáljanak katonai kézikönyvek és oktatási, kiképzési anyagok

⁴⁴ *Memorandum of Understanding between UNESCO and ICRC* 2016; lásd még O'KEEFE: 73.

⁴⁵ Who We Are [é. n.].

számára, elősegítve a fegyveres erők tudatosabb eligazodását a nemzetközi humanitárius jog természeti környezetre vonatkozó szabályozásaival kapcsolatosan. Az irányelveket 2020-ban felülvizsgálták, és kibővültek a nemzetközi szerződések és szokásjog terén bekövetkezett előrelépésekkel.⁴⁶ Összesen 32 szabályt fektettek le, amelyekhez egyenként kommentár, ajánlások és értelmezési iránymutatás is tartozik. A felülvizsgált és kibővített anyag a fegyveres konfliktusban minden érintett fél számára hivatkozási alapul szolgál. Célozza az állami szerveket, amelyek fontos szerepet játszhatnak a humanitárius jogi előírások előremozdításában és érvényesítésében nemzeti szinten; a fegyveres konfliktusban részt vevő nem állami szereplőket, amelyek esetében kiemelten szükséges a humanitárius jog előírásainak ismerete és betartása; valamint bármely egyéb, olyan szereplő ismereteinek bővítését, amely pozitív behatással lehet a fegyveres konfliktusban részt vevő felek magatartására.⁴⁷

Az ICRC iránymutatásait egészíti ki az ENSZ Közgyűlésének 2022. december 7-én elfogadott határozata,⁴⁸ amely a fegyveres konfliktusokkal összefüggésben a természeti környezet védelmével kapcsolatosan állapít meg irányelveket. A határozat alapja az ENSZ Nemzetközi Jogi Bizottsága (*International Law Commission* [a továbbiakban: ILC]) által kidolgozott 27 elv (a továbbiakban: PERAC-elvek).⁴⁹ Az ICRC és a PERAC-elvek közös célja, hogy a fegyveres konfliktusok résztvevői nagyobb felelősséget vállaljanak a környezet védelméért a jelen és a jövő nemzedékei érdekében. A környezetvédelem kérdése egyre inkább összekapcsolódik a humanitárius jogi alapelvekkel, hiszen a modern hadviselésben a természeti erőforrások és az ökoszisztémák pusztítása hosszú távú károkat okozhat, amelyek generációkon át hatással lehetnek az emberi életre. Az ENSZ Közgyűlés 2022-es határozata mérföldkőnek számít a nemzetközi jog fejlődésében, és egyértelmű jelzése annak,

⁴⁶ *Guidelines on Protection of Natural Environment in Armed Conflict* 2022.

⁴⁷ *Guidelines on the Protection of the Natural Environment in Armed Conflict* 2020: 13–14.

⁴⁸ *Protection of the Environment in Relation to Armed Conflicts*, G.A. Res. 77/104, U.N. GAOR, 77th sess. 2022, A/RES/77/104.

⁴⁹ PERAC: Protection of the Environment in Relation to Armed Conflicts.

hogy a nemzetközi közösség komolyan veszi a természeti környezet védelmét a fegyveres konfliktusok során.⁵⁰

Végezetül megemlítendő a Vöröskereszt és a Vörös Félhold Mozgalom 2021-ben létrehozott keretrendszere, a Climate and Environment Charter for Humanitarian Organizations. Ennek célja, hogy útmutatást adjon a különböző humanitárius szervezeteknek a klímaváltozással együtt járó kihívásokkal kapcsolatban. Ezek az új tényezők jelentősen kihatnak az emberi életre és jelentősen meghatározzák a humanitárius segítségnyújtás tevékenységét.⁵¹

MIT ÉR A JOG?

Dacára a viszonylag egyértelmű és régen fennálló szabályozásnak, nem múlik el évtized olyan konfliktus nélkül, ahol a kulturális örökséget kifejezetten célba ne vennék, vagy járulékos kárként ne pusztulna. Az iraki konfliktus egyik kiemelkedően szomorú állomása a bagdadi múzeum főleg irakiak által történő kifosztása volt, amely során felbecsülhetetlen és pótolhatatlan örökségek pusztultak el. 2003. április 10-én kezdődött meg a bagdadi múzeum „ostroma”. A múzeum munkatársai két nappal korábban elhagyták a múzeumot, ahogy az amerikai csapatok közeledtek. Mielőtt elhagyták a múzeumot, több ezer tárgyat igyekeztek biztonságba helyezni. A következő 36 órában helyiek kifosztották a múzeumot, mindaddig, amíg a munkatársak vissza nem tértek.⁵² Addigra elvittek 15 000 tárgyat.⁵³ Ezek közül 7000-et visszahoztak,⁵⁴

⁵⁰ GIESEKEN–MURPHY 2023: 1185–1186.

⁵¹ *The Climate & Environment Charter for Humanitarian Organizations* [é. n.].

⁵² PRASAD 2018.

⁵³ A pontos szám nem ismert, illetve vitatott. Egyes jelentések szerint 18 000 vagy annál is több tárgyat vittek el. Lásd FAKHIR 2023.

⁵⁴ Kihirdették, hogy büntetlenség garانتálása mellett vissza lehet vinni az elvitt tárgyakat, illetve az amerikai és az iraki csapatok is tudtak ellopt tárgyakat felkutatni. Több évvel később is találtak tárgyakat, amelyek egyes esetekben Londont és New York-ot megjárva jutottak vissza Bagdadba. Lásd PRASAD 2018.

8000 azóta sem került meg. Az elvitt tárgyak között vannak több ezer éves, a Közel-Kelet legősibb lelőhelyeiről származó emlékek is.

Az irakiak egy része az amerikai csapatokat hibáztatta, mert nem védtek meg a kulturális örökséget. Donald Rumsfeld így nyilatkozott: „Ez előfordul [...] a szabadság mocskos műfaj [...] a szabad emberek szabadok hibázni is, és bűncselekményeket elkövetni [...]”.⁵⁵ Valóban, mindig kérdés, hogy a helyben aktív csapatoknak mire van parancsa: ha ebbe nem tartozik bele a kulturális örökség védelme, akkor nincs hatáskörük közbelépni. Ezzel együtt a bagdadi esetben az amerikai csapatok, észlelve a fosztogatást, a hivatalosan kijelölt felelősségi területüket elhagyva (és így kockáztatva, hogy ezért felelősségre vonják őket) elindultak a múzeumhoz, hogy a fosztogatást megakadályozzák.⁵⁶

Érdekes kérdés volt, hogy főleg helyiek, akikhez a legközelebb állnak ezek az értékek, miért képesek ilyen rombolásra. Az egyik kézenfekvő válasz, hogy nyereségért: voltak olyan ellopott tárgyak, amelyek annyira felismerhetők, hogy nem lehetett cél a piacra adásuk, ezért valószínűleg ezeket előre megrendelhették.⁵⁷ Másokat a feketepiacon adtak el. Ugyanakkor az is felmerült magyarázatként, hogy a Szaddám-féle diktatúra teljesen elidegenítette az embereket: bármi, ami állami volt, az az elnyomás része, tehát nem az övék. Részben ez vezethetett ahhoz, hogy ezeket a tárgyakat nem saját örökségüként érzékelték.⁵⁸ Hasonlóképpen a Daesh/ISIS rendszerszerűen pusztította el az általuk hitetlennek ítélt örökségeket, templomokat, imahelyeket. Ezek célja egyrészt a vallási felsőbbrendűség kifejezése és a lenézett, hitetlen kultúra tudatos rombolása volt. Másik célja az, hogy az eladott tárgyakból finanszírozzák katonai céljaikat.⁵⁹

⁵⁵ “[...] stuff happens and it’s untidy [?] and freedom is untidy [?] and free people are free to make mistakes, commit crimes and do bad things and also free to live their lives and do wonderful things and that’s what is gonna happen here.” Mugsys RapSheet 2006.

⁵⁶ Interjú a közelben állomásozó amerikai csapatok egyik tagjával. Kézirat a szerző birtokában.

⁵⁷ PRASAD 2018.

⁵⁸ Lásd Interjú a közelben állomásozó amerikai csapatok egyik tagjával. Kézirat a szerző birtokában.

⁵⁹ PRASAD 2018.

Mindezek ellenére azonban a nemzetközi büntetőjog az utóbbi időben képes volt felmutatni előrehaladást a nemzetközi igazságszolgáltatásban. Precedensértékű az ICC ítélkezési gyakorlatában az al-Mahdi-ügy. Ahmad al-Faqi al-Mahdi a tuareg Ansar Eddine mozgalom tagja, amely az Iszlám Maghreb al-Kaidájához kötődött. 2016. szeptember 27-én az ICC bűnösnek találta, és kilenc év szabadságvesztésre ítélte, amiért vallási és történelmi jelentőségű épületek ellen irányított támadásokat hajtott végre 2012 júniusa és júliusa között Timbuktuban, Maliban.⁶⁰ A támadások kilenc mauzóleumot, valamint a Sidi Yahya mecset egyik kapuját érintették, amelyek nemcsak vallási, hanem kulturális örökségként is jelentős szerepet tölthettek be a helyi közösség számára. Al-Mahdit azzal vádolták, hogy aktívan részt vett ezeknek az emlékműveknek a megsemmisítésében. Al-Mahdi a tárgyalás során elismerte bűnösségét, és bűnsegédként felelősséget vállalt az emlékművek megsemmisítéséért.

Ítéletében a Tárgyaló Kamara hangsúlyozta, hogy nem minden bűncselekmény ugyanolyan súlyosságú, és külön mérlegelni kell a személyek és a tulajdon elleni bűncselekményeket. Ebben az esetben azonban másfél hét leforgása alatt tíz szent helyet pusztítottak el, amelyek szorosan kapcsolódtak az ország történelméhez és az iszlám vallás terjedéséhez. A Kamara figyelembe vette a tettek szimbolikus és érzelmi jelentőségét és a vallási diszkriminációt. Ezek mentén a vád tárgyát képező bűncselekmény jelentős súlyú. Bár elviekben a tulajdon elleni bűncselekmények kevésbé súlyosak, ebben az esetben a pusztítás mélyseges hatást gyakorolt a helyi közösségre. Ebből kifolyólag a bűncselekmény súlyosságát leginkább a kulturális javakkal szorosan összefüggő emberi vetület adja. Ez az ügy úttörőnek számít, mivel ez volt az első alkalom, hogy az ICC kulturális örökség megsemmisítése miatt hozott ítéletet háborús bűncselekmény ügyében.⁶¹

⁶⁰ A Bíróság 2017. augusztus 17-én kártérítési határozatot hozott, amelyben al-Mahdit 2,7 millió euró fizetésére kötelezték a timbuktui közösség számára az okozott károkért. Az elítélt nem tudta megtéríteni az összeget, és végül az Áldozatok Kárpótlási Alapja (Trust Fund for Victims) nyújtott segítséget.

⁶¹ KOVÁCS 2020: 102–104; és lásd *The Prosecutor v. Ahmad Al Faqi Al Mahdi*.

A természeti környezet esetében is mutat előrelépést a nemzetközi büntetőjog. Egyrésztől 2024 februárjában az ICC főügyésze új, „zöldülő” kezdeményezést jelentett be, amelynek célja a környezeti bűncselekmények esetében a felelősségre vonás előmozdítása. A kezdeményezés átfogó irányelv kidolgozását tűzi ki célul, amely biztosítaná a Bíróság joghatósága alá tartozó, környeztkárosítással kapcsolatos bűncselekmények módszeres, átfogóbb megközelítését. Ehhez a Római Statútum, a Bíróság egyéb jogforrásai, a környezetvédelmi egyezmények, a szokásjogi normák és más nemzetközi és nemzeti bírósági gyakorlat mellett az érintett közösségek, a civil társadalom és a nemzeti hatóságok álláspontját és „jól bevált gyakorlatát” (*best practice*) is mérlegelnék.⁶² Másrészt a főügyész februári bejelentésén felbuzdulva 2024 szeptemberében Óceánia három állama, Vanuatu, a Fidzsi-szigeteki Köztársaság és Szamoa közösen javaslatot nyújtott be a Tagállamok Közgyűlése munkacsoportjának⁶³ és az ENSZ főtitkárának a Római Statútum módosítását illetően. A három csendes-óceáni szigetállam kezdeményezte az „ökokódióm”⁶⁴ bűncselekményének felvételét az ICC tárgyi joghatóságába mint ötödik nemzetközi bűncselekmény. A javaslat sorsáról a Tagállamok Közgyűlése fog döntést hozni az idei év végi, decemberi ülésén.⁶⁵

Ezenkívül az előző fejezetben is tárgyalt ICRC-iránymutatás és PERAC-elvek szintén optimizmusra adhatnak okot. Habár az ENSZ Közgyűlésének határozata nem bír kötelező erővel, a tagállamok álláspontját tükrözi adott kérdéssel kapcsolatban. A PERAC-elvek szélesebb időbeli és anyagi körrel rendelkeznek, mint az ICRC iránymutatása, valamint a humanitárius jog előírásain kívül a nemzetközi környezetvédelmi és emberi jogi szabályokból is merítenek. Emellett, az ICRC iránymutatásaihoz hasonlóan, a PERAC-elvek is megerősítik, hogy a megkülönböztetés és az arányosság elvének követelményei

⁶² Office of the Prosecutor 2024.

⁶³ Working Group on Amendments, Assembly of States Parties to the Rome Statute.

⁶⁴ A Stop Ecocide International mozgalom széles körben elfogadott ökokódiómdefiníciója: „Unlawful or wanton acts committed with knowledge that there is substantial likelihood of severe and either widespread or long-term damage to the environment being caused by those acts.”

⁶⁵ BERTRAM 2024.

a természeti környezetre is alkalmazandók. Továbbá mind az ICRC iránymutatásában, mind a PERAC-elvekben megjelenik az a felvetés, hogy a természeti környezet esetében is, valamelyest hasonlóan a kulturális javakhoz, jelöljenek ki bizonyos védelmi zónákat. Ezek demilitarizált zónákként lennének kijelölve, aminek a lényege, hogy a különös fontossággal bíró környezeti területeket leválasszák azoktól a területektől, ahol a harcok folynak. Az ötlet maga nem új keletű, ugyanis az UNESCO égisze alatt elfogadott 1972-es Világörökség Egyezmény lehetőséget biztosít a természeti örökséget képző területek kijelölésére és védelmére. Tudvalevő, hogy már az 1977-es első kiegészítő jegyzőkönyv esetében cikktervezet készült a természetvédelmi területek védelmére vonatkozóan, ám az a végső változatba nem került bele. Továbbá több katonai kézikönyv, például az új-zélandi vagy a dán, valamint a NATO környezetvédelmi irányelvei is foglalkoznak ezzel a kérdéssel. A védelmi zónák létrehozásának egyik módja, a kulturális javak kijelöléséhez hasonlóan, azok békeidőben történő kialakítása. A békeidőben kijelölt zónákra előre kidolgozhatók a védelmi intézkedések, amelyek hatékonyabbá tehetik ezek megtartását fegyveres konfliktus esetében is. A kijelölési folyamatot ugyan segíthetik az imént említett nemzetközi egyezményekben foglaltak, ám a gyakorlatban ez rengeteg kihívást jelent. Az elsődleges akadály a politikai akarat hiánya. Fegyveres konfliktus alatt a természeti környezet bizonyos részeinek leválasztása és ezeknek a zónáknak a részes felek általi tényleges tiszteletben tartása nagyon nehéz feladat.⁶⁶

ZÁRSZÓ

Sajnos nem ritka, hogy fegyveres összeütközés során kulturális javak és a természeti környezet is pusztításnak vagy nagy fokú fenyegetésnek van kitéve. Ilyen típusú rombolás valószínűleg továbbra is lesz, de a nemzetközi közösség részéről láthatunk ígéretes fejleményeket. A nemzetközi jogi szabályozás ugyan az utóbbi évtizedekben nem változott lényegesen, ugyanakkor a meglévő szabályok

⁶⁶ GIESEKEN–MURPHY 2023: 1197–1201.

betartására való felhívás, illetve a jogsértésekre adott reakció azt mutatja, hogy a nemzetközi közösség figyelmét nem kerültk el ezek a jogsértések. Fontos mérföldkő a Nemzetközi Büntetőbíróság által hozott első ítélet, amely kifejezetten kulturális örökség elleni támadás miatt állapított meg büntetőjogi felelősséget. A humanitárius szervezetek is jobban fókuszálnak arra, hogy az ilyen, másodlagosnak tűnő és lényegében nem csupán a megtámadott lakosságot, hanem az egész emberiséget érintő és fenyegető támadások hosszú távú humanitárius hatásait, ezek kezelését is figyelembe vegyék. A cél az lenne, hogy az ilyen pusztítás ne legyen hadviselési módszer, illetve a jogsértések számát lesozorítsák. Ehhez figyelemfelkeltés, a jog ismerete és globális felelősségvállalás is szükséges.

FELHASZNÁLT IRODALOM

1957. évi 14. törvényerejű rendelet a kulturális javak fegyveres összeütközés esetén való védelme tárgyában Hágában, 1954. évi május hó 14. napján kelt nemzetközi egyezmény, valamint az ahhoz csatolt jegyzőkönyv (a kulturális javak háború idején megszállott területről való kivételének tilalma tárgyában) kihirdetéséről. *Convention for the Protection of Cultural Property in the Event of Armed Conflict with Regulations for the Execution of the Convention and its first 1954 Protocol.*
1963. évi 26. törvényerejű rendelet a légkörben, a világűrben és a víz alatt végzett nukleáris fegyverkísérletek betiltása tárgyában Moszkvában, 1963. augusztus 5-én létrejött szerződés kihirdetéséről. *Treaty Banning Nuclear Weapon Tests in the Atmosphere, in Outer Space and Under Water, 1963 (Limited Test Ban Treaty vagy LTBT).*
1970. évi 12. törvényerejű rendelet az Egyesült Nemzetek Szervezete Közgyűlésének XXII. ülészakán, 1968. június 12-én elhatározott, a nukleáris fegyverek elterjedésének megakadályozásáról szóló szerződés kihirdetéséről. *Treaty on the Nonproliferation of Nuclear Weapons, 1968 (Nuclear Nonproliferation Treaty vagy NPT).*
1975. évi 11. törvényerejű rendelet a bakteriológiai (biológiai) és toxin-fegyverek kifejlesztésének, előállításának és tárolásának megtiltásáról és e fegyverek megsemmisítéséről szóló, az Egyesült Nemzetek Szervezete XXVI. ülészakán, 1971. december 10-én elfogadott

egyezmény kihirdetéséről. *Convention on the Prohibition of the Development, Production and Stockpiling of Bacteriological (Biological) and Toxin Weapons and on their Destruction, 1975 (BWC vagy BTWC).*

1978. évi 29. törvényerejű rendelet a környezetmódosító eljárások katonai vagy bármely más ellenséges szándékú alkalmazásának eltiltásáról szóló, az Egyesült Nemzetek Szervezete Közgyűlésének XXXI. ülésszakán, az 1976. évi december hó 10. napján elfogadott egyezmény kihirdetéséről. *Convention on the Prohibition of Military or Any Other Hostile Use of Environmental Modification Techniques (ENMOD).*

1989. évi 20. törvényerejű rendelet a háború áldozatainak védelmére vonatkozóan Genfben 1949. augusztus 12-én kötött Egyezmények I. és II. kiegészítő Jegyzőkönyvének kihirdetéséről. *Protocol Additional to the Geneva Conventions of 12 August 1949, and relating to the Protection of Victims of International Armed Conflicts (Protocol I), 1977.*

1997. évi CIV. törvény a vegyifegyverek kifejlesztésének, gyártásának, felhalmozásának és használatának tilalmáról, valamint megsemmisítéséről szóló, Párizsban, 1993. január 13-án aláírt egyezmény kihirdetéséről. *Convention on the Prohibition of the Development, Production, Stockpiling and Use of Chemical Weapons and on their Destruction, 1993 (CWC).*

1999. évi L. törvény az ENSZ Közgyűlése által 1996. szeptember 10-én elfogadott Átfogó Atomcsend Szerződésnek a Magyar Köztársaság által történő megerősítéséről és kihirdetéséről. *Comprehensive Nuclear Test-Ban Treaty, 1996 (CTBT).*

2006. évi XXIX. törvény a kulturális javak fegyveres összeütközés esetén való védelméről szóló 1954. évi Hágai Egyezmény Második Kiegészítő Jegyzőkönyvének kihirdetéséről és a Büntető törvénykönyvről szóló 1978. évi IV. törvény módosításáról. *Second Protocol to the Hague Convention of 1954 for the Protection of Cultural Property in the Event of Armed Conflict, 1999.*

A Nemzetközi Büntetőbíróság Rómában, 1998. július 17-én elfogadott Statútuma. *The Rome Statute of the International Criminal Court.*

A nukleáris fegyverek tilalmáról szóló szerződés, 2017. *The Treaty on the Prohibition of Nuclear Weapons, 2017, (TPNW).*

Art and Artists at the World Trade Center [é. n.]. *National September 11 Memorial & Museum.* Online: www.911memorial.org/learn/resources/digital-exhibitions/world-trade-center-history/art-and-artists-world-trade-center

- BERTRAM, Daniel (2024): Should Ecocide Be an International Crime? It's Time for States to Decide. *EJIL: Talk!*, 2024. szeptember 12. Online: www.ejiltalk.org/should-ecocide-be-an-international-crime-its-time-for-states-to-decide/
- BÉRES Nóra (2021): A környezet védelme és a fegyveres összeütközések, avagy miért nem hatékonyak a vonatkozó nemzetközi szerződések? *Fontes Iuris*, 6(1), 37–44. Online: <https://ojs.mtak.hu/index.php/fontesiuris/article/view/12831>
- Biological Weapons Convention (BWC)* [é. n.]. Online: <https://bit.ly/4h6zMXm>
- BOYLAN, Patrick J. (1993): Review of the Convention for the Protection of Cultural Property in the Event of Armed Conflict: the Hague Convention of 1954. *UNESCO Digital Library*. Online: <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000100159>
- CHAMBERLAIN, Kevin (2004): *War and Cultural Heritage*. Leicester: Institute of Art and Law.
- COLGAN, Jeff D. – COLGAN, William T. (2023): The U.N. Could Have a Secret Legal Weapon to Fight Climate Change. *Foreign Policy*, 2023. április 5. Online: <https://foreignpolicy.com/2023/04/05/united-nations-icj-vanuatu-climate-change-law-loss-damage-enmod/>
- Customary IHL–Rule 73. Biological Weapons [é. n.]. *International Humanitarian Law Databases*. Online: <https://ihl-databases.icrc.org/en/customary-ihl/v1/rule73>
- Customary IHL–Rule 74. Chemical Weapons [é. n.]. *International Humanitarian Law Databases*. Online: <https://ihl-databases.icrc.org/en/customary-ihl/v1/rule74>
- Ex-Researcher Says US Seeded Clouds Over Cuba (1976). *Geoengineering Monitor*, 1976. június 27. Online: www.geoengineeringmonitor.org/ex-researcher-says-us-seeded-clouds-over-cuba
- FAKHIR, Adel (2023): Twenty Years After the US Invasion, Where Are Iraq's Antiquities? *Al Jazeera*, 2023. április 7. Online: www.aljazeera.com/features/2023/4/7/20-years-after-the-us-invasion-where-are-iraqs-antiquities
- FREELAND, Steven [é. n.]: *Crimes Against the Environment and International Criminal Law*. International Bar Association. Online: www.ibanet.org/article/6D983066-BCDB-481A-8C79-BD47362BDB49
- GIESEKEN, Helen Obregón – MURPHY, Vanessa (2023): The Protection of the Natural Environment Under International Humanitarian Law: The ICRC's 2020 Guidelines. *International Review of the Red Cross*, 105(924), 1180–1207. Online: <https://international-review.icrc.org/articles/protection-of-the-natural-environment-under-ihl-icrc-2020-guidelines-924>

- Guidelines on Protection of Natural Environment in Armed Conflict (2022). *International Committee of the Red Cross*, 2022. március 14. Online: www.icrc.org/en/document/guidelines-protection-natural-environment-armed-conflict-rules-and-recommendations-relating
- Guidelines on the Protection of the Natural Environment in Armed Conflict* (2020). [H. n.]: International Committee of the Red Cross. Online: <https://bit.ly/4idij6M>
- HENCKAERTS, Jean-Marie (2002): New Rules for the Protection of Cultural Property in Armed Conflict. *International Review of the Red Cross*, 81(835), 593–620. Online: <https://international-review.icrc.org/sites/default/files/S1560775500059812a.pdf>
- HENCKAERTS, Jean-Marie – DOSWALD-BECK, Louise (2005): *Customary International Humanitarian Law I. Rules*. [H. n.]: Cambridge University Press. Online: <https://doi.org/10.1017/CBO9780511804700>
- International Register of Cultural Property under Special Protection* [é. n.]. UNESCO World Heritage Centre. Online: <https://whc.unesco.org/en/glossary/287>
- KOVÁCS Péter (2020): *Bevezetés a Nemzetközi Büntetőbírótság joggyakorlatába*. Budapest: Pázmány Press. Online: <https://mek.oszk.hu/21800/21863/21863.pdf>
- Memorandum of Understanding Between UNESCO and ICRC* (2016). Online: https://icrc.org/sites/default/files/document/file_list/mou_unesco-icrc.pdf
- Mugsys RapSheet [2013] (2006): “Stuff Happens!” – Rumsfeld on looting after fall of Baghdad. *YouTube*, 2006. augusztus 1. Online: www.youtube.com/watch?v=RY9l73Yo9Pw
- O’KEEFE, Roger et al. (2016): *Protection of Cultural Property. Military Manual*. [H. n.]: United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization – International Institute of Humanitarian Law. Online: <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000246633>
- Office of the Prosecutor (2024): The Office of the Prosecutor Launches Public Consultation on a New Policy Initiative to Advance Accountability for Environmental Crimes Under the Rome Statute. *International Criminal Court*, 2024. február 16. Online: <https://icc-cpi.int/news/office-prosecutor-launches-public-consultation-new-policy-initiative-advance-accountability-o>
- PRASAD, Jocelyn (2018): Iraq Museum Looting: 15 Years On. *The University of Sydney*, 2018. április 10. Online: www.sydney.edu.au/news-opinion/news/2018/04/10/iraq-museum-looting—15-years-on.html

- PRICE-JONES, Jennifer (2020): Cultural Property Protection: A Humanitarian Concern. 2020. február 13. *Humanitarian Law and Policy*. Online: <https://blogs.icrc.org/law-and-policy/2020/02/13/cultural-property-protection-humanitarian/>
- Protection of the Environment in Relation to Armed Conflicts*, G.A. Res. 77/104, U.N. GAOR, 77th sess. 2022, A/RES/77/104. Online: <https://undocs.org/Home/Mobile?FinalSymbol=A%2FRES%2F77%2F104&Language=E&DeviceType=Desktop&LangRequested=False>
- Report on the Use of Financial Assistance Granted to Mali from the Fund for the Protection of Cultural Property in the Event of Armed Conflict* (2013). UNESCO Digital Library. Online: https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000230114_eng
- SASSÖLI, Marco (2019): *International Humanitarian Law. Rules, Controversies, and Solutions to Problems Arising in Warfare*. Cheltenham: Edward Elgar.
- The Climate & Environment Charter for Humanitarian Organizations* [é. n.]. Online: www.icrc.org/sites/default/files/wysiwyg/Activities/the_climate_environment_charter_for_humanitarian_organizations-v3.pdf
- The ICRC Advisory Service on International Humanitarian Law (2015). *International Committee of the Red Cross*, 2015. január 1. Online: <https://icrc.org/en/document/icrc-advisory-services-international-humanitarian-law>
- The Prosecutor v. Ahmad Al Faqi Al Mahdi, the Situation in the Republic of Mali, ICC Case Information Sheet, ICC-01/12-01/15*.
- UNESCO (2023): *International Register of Cultural Property under Special Protection*, 2023. december 11. Online: www.unesco.org/sites/default/files/medias/fichiers/2024/06/Register_Eng_2023.pdf?hub=415
- VARGA Réka (2008): A kulturális javak fegyveres összeütközés esetén való védelméről szóló 1954. évi Hágai Egyezmény és jegyzőkönyvei. *Műemlékvédelem*, 52(2), 137–140.
- VARGA Réka – DEÁK Ildikó (2008): A kulturális javak fegyveres összeütközés esetén való védelméről szóló 1954. évi Hágai Egyezmény nemzeti szintű alkalmazása. *Műemlékvédelem*, 52(3), 198–209.
- Who We Are [é. n.]. *Blue Shield International*. Online: <https://theblueshield.org/about-us/who-we-are/>
- WINCHESTER, Nicole (2022): Targeting Culture: The Destruction of Cultural Heritage in Conflict. *House of Lords Library*, 2022. december 14. Online: <https://lordslibrary.parliament.uk/targeting-culture-the-destruction-of-cultural-heritage-in-conflict/>